

DEMOKRASİ VE İNSAN HAKLARI DERSİ

KAPSAMLI DERS NOTLARI

1. ÜNİTE: DEMOKRASİ VE İNSAN HAKLARININ GELİŞİMİ

1.1. Demokrasinin Tarihsel Gelişimi

- **Demokrasi Kavramının Anlamı:** "Halk" anlamına gelen *demos* ve "iktidar" anlamına gelen *kratos* sözcüklerinin birleşmesiyle oluşmuştur; sözlük anlamı halkın egemenliği ve halkın iktidarı demektir.
- **Demokrasi Çeşitleri:**
 - *Doğrudan Demokrasi:* Halkın herhangi bir aracıya gerek duymaksızın egemenlik yetkisini doğrudan kullandığı modeldir (Antik Çağ Atina'sı).
 - *Yarı Doğrudan Demokrasi:* Doğrudan ve temsili demokrasi arasında yer alan, halkın bazı konularda doğrudan karar verdiği modeldir (İsviçre).
 - *Temsilî Demokrasi:* Halkın egemenlik hakkını seçtiği temsilciler aracılığıyla kullandığı modeldir (Türkiye Cumhuriyeti dâhil pek çok ülke).
- **Antik Çağ Atina Demokrasisi:**
 - Yurttaşlar *agora* meydanında toplanarak kararları doğrudan oylardı. Kadınlar, köleler ve yabancı yerleşikler (*metekler*) siyasal haklara sahip değildi.
 - *Ostrasizm:* Atina'da tiran olmaya aday kişilerin sürgüne gönderilmesi için uygulanan koruma mekanizmasıdır.
- **Türk Devletlerinde Demokrasi Unsurları:**
 - İslamiyet öncesi Türk topluluklarında **Kurultay** (toy/kengeş); devlet meselelerinin görüşülüp karara bağlandığı bir danışma meclisidir. Hükümdarlık sistemini mutlak monarşiden ayıran demokratik bir unsurdur.
- **Orta Çağ ve Anayasalcılık (Magna Carta - 1215):**
 - İngiltere'de Kral John ile baronlar arasında imzalanmıştır.
 - Kralın mutlak ve keyfi idaresine karşı çıkışı temsil eden yazılı bir sözleşmedir. İktidarın meşruiyetini kralın iradesinden hukuk normuna devreden, hukukun üstünlüğü ilkesini getiren modern anayasalara temel oluşturan bir belgedir.
- **Yeni Çağ ve Siyasal Dönüşümler (Fransız İhtilali - 1789):**
 - Mutlak monarşiye ve sınıfsal ayrıcalıklara karşı çıkmıştır. Aydınlanma filozofları **Montesquieu, Voltaire, J. J. Rousseau** ve **Diderot** kişi özgürlüğünü, kuvvetler ayrılığını ve demokrasiyi savunmuştur.
 - *İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi* ile egemenliğin ulusa ait olduğu ilan edilmiş, kanun önünde eşitlik ve yasama-yürütme ayrılığı benimsenmiştir.
- **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Demokratikleşme Süreci:**
 - **Sened-i İttifak (1808):** Padişah ile âyanlar arasında imzalanmış; merkezî otoritenin güçlendirilmesi amaçlanırken padişahın yetkilerinin sınırlandırıldığı ilk uzlaşî belgesi olmuştur.
 - **Tanzimat Fermanı (1839):** "*Kanunsuz suç ve ceza olmaz*", "*Yargılamadan kimseye ceza verilemez*" ilkeleri benimsenmiş; kanun önünde eşitlik vurgulanmıştır.
 - **Islahat Fermanı (1856):** Gayrimüslimlere yeni haklar verilerek "Osmanlıcılık" fikriyle ortak bir vatandaşlık bağı hedeflenmiştir.
 - **Kanun-ı Esasi (1876 - I. Meşrutiyet):** Türk tarihinin ilk anayasasıdır. Halk ilk kez seçime katılmış; **Meclis-i Umûmi** (Mebusan ve Âyan Meclisi) kurulmuştur. II. Meşrutiyet (1908) ile çok partili siyasi hayata geçilmiştir.
 - **Türkiye Cumhuriyeti Anayasaları:**
 - *1921 Anayasası (Teşkilât-ı Esasiye):* Kuvvetler birliğini esas alan savaş dönemi çerçeve anayasasıdır.
 - *1924 Anayasası:* Cumhuriyet rejimi yerleşmiş, kadınlara seçme ve seçilme hakları (1930, 1933, 1934) tanınmış, laiklik ilkesi eklenmiştir.
 - *1961 Anayasası:* Kuvvetler ayrılığı ve Anayasa Mahkemesi benimsenmiş, temel haklar genişletilmiştir.

- *1982 Anayasası*: Devlet otoritesini önceleyen, temel hak ve özgürlüklere sınırlamalar getiren anayasadır.

1.2. İnsan Hak ve Özgürlüklerinin Tarihsel Gelişimi

- **İnsan Haklarının Temel Özellikleri**: Evrenseldir, doğuştandır, devredilemez ve vazgeçilemezdir, eşitlik ilkesine dayanır, bölünmez/birbirine bağlıdır ve uluslararası güvence altındadır.
- **Tarihsel Süreç ve Önemli Belgeler**:
 - *Eski Çağ*: Sümer Kanunları (Urukagina - bilinen en eski yazılı hukuk/sosyal adalet), Babil Kanunları (Hammurabi - mülkiyet ve kamu güvenliği), Kyros Silindiri (din ve inanç özgürlüğü - ilk insan hakları bildirisi kabul edilir), On İki Levha Kanunları (Roma'nın ilk yazılı ve halka açık kanunları).
 - *Orta Çağ*: Medine Sözleşmesi (Medine Anayasası - inanç ve hukuk sistemi özerkliği), Veda Hutbesi (ilk insan hakları beyannamesi, insan onuru ve eşitlik), Hz. Ömer'in Kudüs Emannamesi (can, mal ve ibadet hürriyeti).
 - *Yeni Çağ*: Fatih Sultan Mehmet'in Bosna Fermanı (Fransiskanlara can, mal güvenliği ve inanç özgürlüğü), Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi (1776 - hayat, hürriyet, mutluluk ve halkın yönetimi değiştirme hakkı), Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi (1789).
 - *Yakın Çağ*: Talim-i Sıbyan Hakkında Ferman-ı Âli (II. Mahmut - çocuk eğitimi ve hakları), 1833 Fabrikalar Yasası (çocuk işçiliği ve çalışma saatlerinin sınırı), İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (10 Aralık 1948 - dönüm noktası), CEDAW (Kadına Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi - 1979), Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (1989), Dijital Dünyada Çocuk Hakları Sözleşmesi (2025) ve **Unutulma Hakkı** (kişisel verilerin dijital ortamdan silinmesini isteme hakkı).
- **Uluslararası Hak İhlalleri ve Krizler**: Hocalı Katliamı (1992), Ruanda Soykırımı (1994), Bosna Savaşı / Srebrenitsa Katliamı (1995), Afganistan Savaşı, Irak Savaşı, Doğu Türkistan'daki Uygur Türklerine yönelik asimilasyon politikaları, Myanmar'da (Arakan) yaşanan krizler ve Gazze'deki Filistin insani trajedisi uluslararası hukukun korunması gereken temel olaylardır.

1.3. Vatandaşlık Anlayışındaki Değişim

- **Tarihsel Dönüşüm**: Eski Çağ'dan Yakın Çağ'a kadar tebaa (*krallara bağlılık*) anlayışı hâkimken, modern ulus devletlerle birlikte vatandaşlık kavramı gelişmiştir.
- **Modern ve Ulusötesi Vatandaşlık**:
 - *Ulusal Vatandaşlık*: Belirli bir ulusal topluluğa tam üyelik statüsü, toprak/soybağı, anayasa ve yasaların belirleyiciliğidir.
 - *Ulusötesi Vatandaşlık*: Küreselleşme, yoğun göç hareketleri, dijitalleşme ve uluslararası sözleşmelerin etkisiyle birden fazla kimliği, evrensel insan haklarını ve küresel sorumlulukları (iklim, adalet) içeren modeldir.
- **Vatandaşlık Haklarının Evrimi (T. H. Marshall)**:
 - *XVIII. Yüzyıl (Sivil Haklar)*: Bireysel özgürlükler, ifade özgürlüğü, kanun önünde eşitlik.
 - *XIX. Yüzyıl (Siyasi Haklar)*: Seçme ve seçilme hakkı, halk egemenliği.
 - *XX. Yüzyıl (Sosyal Haklar)*: Eğitim, sağlık ve ekonomik haklar.
 - *XXI. Yüzyıl (Dijital Haklar)*: Teknolojinin ilerlemesiyle dijital dünyadaki hak ve güvenlik yaklaşımları.

2. ÜNİTE: DEMOKRATİK KATILIM

2.1. Etkin Vatandaşın Özellikleri

- **Etkin Vatandaş**: Pasif bir gözlemci olmayan, hak ve sorumluluklarını bilen, toplumsal sorunlara duyarlı, sorgulayıcı, eleştirel düşünen, kamu yararını gözetken ve sivil toplum/gönüllülük faaliyetlerinde aktif yer alan bireydir.
- **Örnek Dünyadan ve Türkiye'den Figürler**: Martin Luther King Jr. (İnsan hakları ve ırkçılık karşıtı mücadele), Sônia Guajajara (Yerli halk hakları ve çevre), Haben Girma (Erişilebilirlik ve engelli hakları), Malala Yousafzai (Kız çocuklarının eğitimi), Melati ve Isabel Wijzen (Plastik poşet karşıtı kampanya).

2.2. Demokratik Süreçlere Katılım

- **Grupların Hakları ve Korunması:** Çocuklar, kadınlar, yaşlılar ve özel gereksinimli bireylerin toplumsal yaşama tam ve etkin katılımını sağlamak; ayrımcılık ve şiddetle (KADES vb. uygulamalar) mücadele etmek demokratik toplumların temel zorunluluğudur.
- **Dijital Hak İhlalleri:** Yüz tanıma ile gözetim, deepfake dolandırıcılıkları, şifre avcılığı (phishing) ve manipülatif veri işleme süreçleri dijital çağın karşı karşıya olduğu tehditlerdir.

2.3. Demokrasinin Sürdürülebilirliği

- **Antidemokratik Süreçler ve Tehditler:** Askerî darbeler, kuvvetler ayrılığının zayıflaması, hukukun üstünlüğünün askıya alınması, medya ve ifade özgürlüğünün kısıtlanması.
- **Samuel Huntington'ın Demokratikleşme Dalgaları Teorisi:** Demokrasilerin gelişimi lineer (çizgisel) değildir; "terssiz dalgalar" ile demokrasinin gerileme ihtimali her zaman mevcuttur. Bu nedenle demokrasiyi sürekli kılmak için *demokratik kültürün* kökleşmesi, *seçimlerin kurumsallaşması* ve *sivil-asker ilişkilerinin demokratikleşmesi* şarttır.

3. SÖZLÜK VE TEMEL KAVRAMLAR ÖZETİ

- **Çoğulculuk:** Farklı görüşlerin ve eğilimlerin yönetimde temsil edilmesini ve bir arada yaşamasını kabul eden ilke.
- **Hukukun Üstünlüğü:** Herkesin ve tüm kurumların adil biçimde uygulanan yasalara tabi olması.
- **Kuvvetler Ayrılığı:** Yasama, yürütme ve yargı organlarının birbirinden bağımsız olması.
- **Ostrasizm:** Atina'da tiranlığa karşı halkın oylamasıyla uygulanan sürgün mekanizması.
- **Unutulma Hakkı:** Kişilerin dijital ortamda kendi adlarıyla yapılan aramalarda güncelliğini yitirmiş kişisel verilerinin silinmesini isteme hakkı.